

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על שימוש הביטוי "יש ל-"

בעמ' 38 של מחברתי "לשון עתיקה במציאות חדשה" (לשוננו לעם, ל"ה ל"ז) העמדתי על כך, שהמסגרת התחבירית "יש" (לגבי ההווה) או "היה" (לגבי עבר) בצירוף מקור

* [הדברים המתפרסמים כאן נועדי לשמש נספח לחוברת "לשון עתיקה במציאות חדשה" למחבר הנ"ל, ולא נתפרסמו שם מחוסר מקום. — המערכת].

בלמיד — כגון יש (לו) לעשות, היה (לו) לעשות — שימושה בלשון דורנו שונה משימושה המקורי והוא פרי השפעה של לשונות הודו-אירופיות על העברית. הואיל וראיתי, שהנחה זו יש בה כדי להתמיה רבים, אביא כאן ראיות אחדות. ודאי, כל הפרשה הזאת ראויה שתיחקר לאורכה ולרוחבה של ספרותנו, כדי שיובהרו זמנה של התופעה ומקום התהוותה. כאן נסתפק בכמה ציוני דרך בלבד.

במקרא:

1. דה"ב כה ט: יש לה' לתת לך הרבה מזה — רצה לומר: יכול ה'. הביטוי מקביל לביטוי שבפסוק ח' שם: כי יש כח-באלהים לעזור ולהכשיל.

2. דה"ב כו ה: ויהי (אמציה) לדרש אלהים — כלומר השתדל (או נהג).

3. בראשית טו יב: ויהי השמש לבוא — ר"ל היה בזמן או במצב לשקוע.

4. מל"ב ד יג: היש לדבר לך אל המלך — ז"א הרשאי אני וכו'.

אם נביא בחשבון גם את שאר המקומות ונתבונן בהם היטב, נמצא שצירוף זה מביע במקרא: רשות, יכולת או אפשרות, אך לא חובה.

בספרות חז"ל:

1. משנת סנהדרין ה ד: אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות או אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה-ר"ל: יש ביכולתי, בכוחי, ולא שחייב אני.

2. תוספתא חגיגה א ד: אם יש לו להביא (חגיגה)
מתוך ביתו יביא, ואם לאו משתתף עם אחרים — כלומר אם
יכול להביא.

3. במעשה שמסופר בברכות ג ע"א אנו קוראים: „ואמר
לי: בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל,
ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך, ואמרתי לו: מתיירא
הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי: היה לך
להתפלל תפלה קצרה“. מכל קשר העניינים ברי, שהכוונה
היא: רשאי היית להתפלל וכו'. ואין הדין עם בן־יהודה
במילונו, כרך ב', עמ' 1076, המפרש לשון זה כלשון חובה.
ובדומה למקום זה הוא מה שנאמר בבבא קמא ל ע"א: לא
היה להן לעמוד — ר"ל: לא יכלו לעמוד.

בספרות המאוחרת:

מובן זה של המסגרת התחבירית הנדונה נתקיים גם
בספרות המאוחרת, בין שהיא נתונה להשפעת הלשון הערבית
ובין שאינה נתונה לשפעתה.

1. רמב"ם הלכות תפלה פרק י"א מוסר את ההלכה
הכלולה במשנת מגילה ג א בפסקה „בני העיר שמכרו בית
הכנסת לוקחין תיבה“ בזה הלשון: מכרו בית כנסת יש
להן ליקח בדמיו תיבה. ובוה הדגיש, שמלת „לוקחין“
מביעה רשות ולא חובה. לשיטתו השתמש בלשון זה לפרש
„מדלגין“ שבמשנת מגילה ד ד „מדלגין בנביא ואין מדלגין
בתורה“, וזה לשונו: הקורא יש לו לדלג (שם פרק יב).
נראה שהרמב"ם שינה במתכוון מלשון המשנה, המשתמע לרשות
ולחובה כאחד, ובחר בלשון שהשתמע בזמנו לרשות בלבד.

2. תוספות כתובות סה ע"א, ד"ה אחרי אכלה. בעל התוספות דן בדברי ר' יודה איש כפר נביריא, שהבין (או שדרש בלבד) „אכלה ושטה” בשמ"א א ט בצורת עבר, נסתרת ונסתר, וזה לשונו: מכל מקום אי ת לן למידרש הכי (כלומר יכולים אנו ללמוד כך) ותקם חנה אחרי שעת אכילתה שהיה לה לאכול (כלומר יכלה לאכול, אך למעשה לא אכלה, כנאמר שם בפסוק ז) ואחרי שטה אלקנה וביתו חוץ ממנה שלא היה לה לשתות (כלומר אסור היה לה לשתות) ולכך ויחשבה עלי לשכורה.

כבר מן הדוגמה האחרונה נמצאנו למדים, שהמסגרת התחבירית „יש (לו) ל-”, „היה (לו) ל-” — מקבילתה הארמית היא „אית (ליה) ל-”, „הוה (ליה) ל-”. ואמנם בארמית משמשת המסגרת האמורה להביע את הרשות, את היכולת וכדומה, ולא את החובה, עד כמה שידוע לי, בכל הניבים (היהודיים, השומרני, וגם בארמית המדוברת היום בפי ה„כורדים”).

לא נודע לי, אימתי החל השימוש של „יש ל-” בעברית להבעת החובה. ייתכן שהוא נוהג כבר במאה הי"ב. שכן הביטוי הערבי „פיגב אן תעלם” שבספר הנח לר' יהודה חיוג' (מהדורת יאסטרוב, עמ' 90) מובע בחרגומי ר' משה הכהן הספרדי (מהדורת נוט, עמ' 42) והראב"ע (מהדורת דוקס, אינה תחת ידי עכשיו): „ויש לך לדעת”. אע"פ כן אין זו עדות ודאית. כי ייתכן שהוחלפה מלת השימוש „עליך” במלת „לך”. ואמנם את הביטוי „ואלואגב עלינא” (שם עמ' 4) תרגם ר' משה הכהן (שם עמ' 3) „ויש עלינו (...לדעת)”. והראב"ע „וחייבים אנחנו (...לדעת)”. מן הראוי לשקול ולבדוק, שמא

הוחלש בספרים מסוימים מובנו של „ואגב“ וירד ממדרגת חובה לדרגת „מן הראוי“ (כפי שימוש הביטוי בזמננו)?
 ואולם אין כל ספק, שכבר במאה הי"ח נתעמעמה משמעותו המקורית של הביטוי הזה. שכן במדרש ויקרא רבה פרשה ט' אנו קוראים: „אמר ליה: אית בך אמר מה דאנא אמר לך? אמר ליה: אין“ (אמר לו: היכול אתה לומר מה שאני אומר לך? אמר לו: הן); ובעל „מתנות כהונה“ מפרש שם: יש בך בינה כל כך שתענה אחרי מה שאני אומר לך? נראה, שהוא לא עמד על משמעות הביטוי, ותפס „יש בך“ כמשמעו והשלים את שנראה לו חסר: בינה. ובדרך שתפס בעל „מתנות כהונה“ לשון זה נוהגים בימינו סופרים ומלומדים להעתיק „אית ליה ל-“. „הוה ליה ל-“ לעברית מלה במלה „יש לו ל-“ וכו'. ואין שמים לב להבדל במשמעות, שנוצר בינתיים בין „יש ל-“ ובין „אית ל-“, ועייך נגדם פה ופה טשטוש דברי המקור הארמי. לא יקשה להביא דוגמאות לכך.

באמרי, שמסגרת תחבירית זו נתרקנה מתוכנה הישן ונתמלאה חדש, לא אמרתי, שגלגול משמעויות זה לא יכול לחול בעברית מעצמה ומתוכה. את היסוד לכך רואה אני במסגרת זו בצורת השלילה. שכן שלילת הרשות יש בה ממילא משום חובה לגוניה, ואמנם לכך מתקרבים המשפטים הבאים במקרא: „אין להם לסור מעל עבודתם“ (דח"ב לה טו) — כלומר: אין צורך; „עליו אין להוסיף וממנו אין לגרע“ (קהלת ג יג) — כלומר: אין יכולת וכו'; ובייחוד „אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק“ (אסתר ד

ב). שממנו משתמע לא רק היעדר אפשרות. אלא איסור
ממש. וכן הביטוי המקביל ל"יש ל-" היינו "יכול". מביע
בשלילה לא רק את היעדר היכולת אלא אף את האיסור.
את שלילת הרשות: "לישא שפחה אינו יכול" (גיטין ד ה)
— ר"ל אסור.

אף על פי כן עובדה היא — עד כמה שאני יודע מתוך
התבוננות בדבר במשך 6 שנים — שהמשמעות של חובה לא
נמצאת במסגרת התחבירית "יש ל-" אלא בדורות האחרונים.
בהשפעת לשונות הודו-אירופיות. והשאלה — כאמור — ראויה
לחקירה מדוקדקת. ולפי המובן שבלשון דורנו נאמר: יש
לעשותה.